

Református tanítóképzés a Dunántúlon

Amikor több mint négy évtizedes kényszerű szünet után újraindult a felekezeti tanítóképzés Magyarországon az 1990-es évek elején, a legsürgősebb feladat képzett és egyházas gondolkodású tanítók és hitoktatók szolgálatba állítása volt. Ezért nem meglepő, hogy az első években kevés energia maradt a múlt elemző értékelésére. Debrecenben és Nagykőrösön, ahol a rendszerváltást követően újraindult a képzés, a megújuló intézmények identitáskeresésével együtt járt a múlthoz való kapcsolódás igénye. A Dunántúlon más volt a helyzet. Komáromban 1942-ben, Pápán 1948-ban végleg megszűnt a református tanítóképzés. Ez is magyarázhatja, hogy történetük átfogó feldolgozása mind-ezidáig várat magára.

A dunántúli református tanítóképzés elindítása is az 1868-as népoktatási törvényben gyökerezik, amely kötelezővé tette az elemi iskolai oktatást – az egyházkerület elemi iskoláiban is, tehát a korábbiaknál lényegesen több tanítóra volt szükség a kötelezettségek teljesítéséhez. Így indult el 140 évvel ezelőtt, 1876-ban Pápán az első évfolyam. Újabb évforduló: 75 évvel ezelőtt, 1941-ben kezdődött a komáromi koedukált református tanítóképző utolsó tanéve. Ezzel az évvel zárult le ennek a képzési formának a dunántúli története. Jelen dolgozat egy mozaikdarabbal kíván hozzájárulni a dunántúli református tanítóképzés több részletre szabdaltnak, összesen 60 évet felölelő történetének feltárásához.

Előzmények – felekezeti tanítóképzés a reformkortól

Az első önálló magyar nyelvű tanítóképző intézet 1828-ban nyílt meg Egerben Pyrker László, egri érsek kezdeményezésére. Ugyancsak ő szorgalmazta az 1840-es években, hogy öt újabb képző kezdje meg működését. A kijelölt helyszínek Pest, Szeged, Miskolc, Érsekújvár és Nagykanizsa voltak. A katolikus tanítóképzés tehát tudatos tervezés eredményeként az ország különböző területein indult el.

A protestáns egyházakban nem voltak külön tanítóképzők, a gimnáziumok magasabb évfolyamainak tanulói részesültek pedagógiai felkészítésben. Évszázados hagyománya volt annak, hogy a lelkésznek készülõ tehetséges diákok tanították elemista diáktársaikat. A lelkészek és a tanítók képzésében nem volt különbség, hiszen gyakran az iskolai katedrán keresztül vezetett az út a szószékre. Neveléstant Sárospatakon 1796-tól, Debrecenben 1797-tõl tanítottak. (Szakál 1934. 36–37) A protestáns tanítóképzés tehát nem volt önálló a reformkorban. 1839-ben gimnáziumokhoz csatolt református tanítóképzõ Nagyenyeden, Debrecenben és Nagykörösön mûködött. A kötelezõ elemi iskolai oktatás bevezetését követõen az iskolafenntartóknak gondoskodniuk kellett a kellõ számú és megfelelõ végzettségû tanító szolgálatba állításáról. Az 1875/76-os tanévben országszerte 16 állami mellett 33 felekezeti tanítóképzõ igyekezett enyhíteni a tanítóhiányt.

Bár az 1868. évi népoktatási törvény kötelezõvé tette a népiskolai elemi oktatást, de még sokáig hiányoztak a törvény betartásához szükséges feltételek. Nem álltak rendelkezésre elegendõ számban iskolák, tantermek, valamint szakképzett tanítók sem. Ennek következtében hat évvel a törvény megjelenése után is csak a tankötelezettek mintegy 70 százaléka tett eleget kötelezettségének. Az 1874-es év összesített adatok szerint az ország területén egyáltalán nem részesült oktatásban 642.063 gyerek. (Ballagi 1876. 1580–1584)

A valós helyzet még rosszabb volt, a különbözõ fenntartású elemi iskolák színvonala ugyanis rendkívül egyenetlenséget mutatott. Elõfordult, hogy a tanítók hanyagsága miatt nem volt folyamatos a tanítás. Ezt szemükre is vetette az egyházi sajtó. *„Némelyek közülük igen kényelmes dolognak találják azt, ha az egész nyári félév szünetidõvé válik.”* (Somogyi 1876. 1112)

A törvény elõírta, hogy a tanítóhiány mérséklésére 20 állami tanítóképzõt kell felállítani, ahol a képzési idõ három év, és önálló tantestülettel is kell rendelkezniük az intézményeknek. A képesített tanítók száma azonban mindezek ellenére sem növekedett az elvárt mértékben. Ennek részben az volt az oka, hogy az intézetekhez nem kapcsoltak internátusokat, így csak egy szûk környék ellátást oldotta meg egy-egy képzõ.

Az sem segítette a tanítóképzés ügyét, hogy belépési feltételként a betöltött 15 életévet határozták meg, miközben a másik feltétel a polgári vagy más kö-zéiskola 4. osztályának elvégzése volt. Ezt azonban általában már 14 éves korukra teljesítették a diákok, és egy év kimaradt a tanítóképzésbe való belépés elõtt. Ráadásul a lemorzsolódás is nagy volt. Amikor az 1870-es évek közepén

a pápai tanítóképzés szerveződött, országszerte 48 tanítóképző és 10 tanítónő-képző működött már. Ezek közül húsz állami fenntartású intézet volt.

A pápai református tanítóképző 15 éve

Mivel az 1868-as népiskolai törvény végrehajtása komoly nehézségekbe ütközött a Dunántúli Egyházkerületben, a Komáromi Egyházmegye már 1869-ben kérte a tanítóképzés megszervezését a pápai főiskolán. (Trócsányi 1981. 344) A tanítóképzés feltételeinek megteremtésére azonban nemcsak az egyházkerület, hanem az állam is tett lépéseket. 1871-ben a kultuszminisztérium kezdeményezte férfi és női tanítóképző felállítását az Ókollégiumban. Az egyházkerület azonban nem járult hozzá az épület eladásához, inkább a református tanítóképzés megteremtésére törekedett.

A református népiskolák tanítóhiányának enyhítésének céljából Pápan 1876-ban indult el a képzés. A betöltött 15. életév mellett a gimnázium negyedik évfolyamának legalább elégséges eredménnyel való elvégzése volt a beiratkozás két feltétele. Lehetőség volt polgári iskolából érkezve is becsatlakozni, de akkor különbözeti vizsgákat kellett tenni. Annak, aki kezdettől tanítónak készült, az elemi iskola négy osztálya után célszerű volt elvégezni a polgári iskola négy évét, majd innen jelentkezhetett a szintén négy évfolyamos, középfokú szakiskolaként működő tanítóképző intézetek valamelyikébe.

Az 1880-as évek elején nem várt problémák jelentkeztek. Az újonnan induló felekezeti képzők többsége nem rendelkezett a törvény által előírt gyakorló iskolával. A gyakorló iskola megszervezése sok felekezeti képző intézmény számára megoldhatatlan feladatnak bizonyult. Így volt ez a pápai református tanítóképzőben is, hiszen fennállása 15 éve alatt sem sikerült gyakorló iskolát indítani. A folyamatosan növekvő állami elvárások pedig jelentősen növelték a fenntartási költségeket. Ráadásul az oktatás színvonala nem javult érzékelhetően a népiskolákban.

Az egyházi ellenőrzések súlyos hiányosságokat tártak fel. A *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1876-os évfolyamában Somogyi Antal szomorú képet fest a kialakult helyzetről. Arról panaszkodik, hogy nincsen az egyházkerület által elfogadott közös tanterv, egyházmegyénként eltérő tantervek alapján folyik a tanítás. Nincsenek kijelölt tantárgyak, a tanítók is tanácstalanok abban a tekintetben, hogy kinek, mikor és mit tanítsanak. A gyerekek alig járnak iskolába,

amíg a tanítók közül sokan hanyagok, kényelmesek, a szülők sajnálják a tan-könyvre a pénzt. (Somogyi 1876. 1111–1114)

Bár a népoktatás színvonalának javulását várták a tanítóképző elindulásától, érezhető változás nem történt az egyházkerület népiskoláiban. Ennek egyik fő oka az volt, hogy a beiskolázási létszámok elmaradtak az előzetesen tervezettől. 1876-ban 13 növendékkal indult a képző. A következő évek folyamatos létszámemelkedése után az 1880/81-es tanévben érte el a 65 főt. Az 1883/84-es tanévtől nagyarányú létszámcsökkenés következett be. Másik nehézséget az eredetileg is kislétszámú csoportokban megfigyelhető nagyfokú lemorzsolódás okozta.

Egy újabb probléma és a létszám gondok újabb oka az internátus hiánya volt. Pedig a bentlakásra nagy szükség lett volna, hiszen a szórványhelyzet nagy beiskolázási körzetet jelentett. A tanítóképző szinte a fél országból toborozta hallgatóit. 16 esztendő fennállása alatt nemcsak a közeli megyékből, de a távoli Pozsony, Turóc, Hont, Nógrád, Gömör, Pest, sőt Csongrád és Bács megyékből is érkeztek diákok.

„Az ingyenlakásra nézve főképen azt óhajtáná az egyházkerület, hogy a képezde növendékei részére díjtalan együttlakás rendeztetnék be, de mivel az a jelen körülmények közt nem történhető, egyelőre csak lakásdíjjal segélyeztetnek a növendékek.” (Kis 1896. 295)

A nagy távolság és az ezzel járó jelentős költségek sok reménybeli diák továbbtanulását akadályozták. Bár tagadhatatlanul sok tanítóra volt szükség, a pápai főiskola elsődleges feladatának a lelkészképzést és a gimnázium fenntartását tekintette. Újra és újra megjelentek olyan vélemények is, hogy erejét meghaladó terheket ró az egyházra a képzők működtetése.

„Hagyjunk fel olyan intézetek fenntartásával, amelyek a létező állami intézetek által nemcsak hogy feleslegessé váltak, de minden tekintetben túl is szárnyaltak.” (Ballagi 1878, 458–459)

A tanítóképző működését kezdetben úgy próbálták meg gazdaságosabbá tenni, hogy a tárgyak többségét együtt tanulták a diákok a gimnázium magasabb évfolyamra járó tanulóival, más tárgyakat a teológus hallgatókkal. Az első években csak néhány olyan órájuk volt, amelyet külön, önálló csoportban ta-

nultak. Ezek a tárgyak a hittan (Heidelbergi Káté magyarázata), neveléstörténet, elméleti neveléstan, valamint a nevelés-és oktatástan voltak. A gimnazistákkal közösen tanulták a többi közt a retorika, földrajz, természettan, szám -és mértan, lélektan, magyar nyelvtan, irodalomtörténet tantárgyakat, míg a teológusokkal együtt katechetikát, nevelési módszertant, egyháztörténetet és héber régiségtant hallgattak. (Értesítő az 1875/76-os tanévről)

További problémát okozott, hogy a felvett diákok életkorában is nagyok voltak a különbségek. Az első évfolyam tanulói 14 és 21 év közöttiek voltak, a többségük 16-18 éves volt. A későbbi években kis számban, de előfordultak 28, 29 éves diákok is, akik mind évfolyamtársaiknál, mind a gimnazistáknál jelentősen idősebbek voltak. A helyzetet tovább bonyolította, hogy a tanítónők szolgálatba állásának terjedésével egy református nőnevelő intézet felállításának terve is megfogalmazódott.

„Nőtanítók alkalmazása terjed a pápai egyházmegyében is. Jelenleg a népes pápai és csöglei egyházakban vannak alkalmazva, amott Kis Mari, emitt Schleinig Amália okl. tanítónők.” (Révész 458-459)

A nőnevelő intézetre azért volt szükség, mert a lányok számára az elemi iskolainál magasabb szintű oktatásra nem volt lehetőség az egyházkerületben. Így fordulhatott elő, hogy református lelkészek is apácázárdában tanították a lányokat, mert nem volt más lehetőségük. A tervek egy internátussal összekötött négyosztályos polgári lányiskola létrehozásáról szóltak.

Bár folyamatos problémák nehezítették az intézmény életét, mégis sokakat ért váratlanul a döntés, mikor az egyházkerület Székesfehérváron tartott, 1890. augusztus 18-án kezdődő közgyűlésén határozat született a tanítóképezde megszüntetéséről.

Ugyanezen a kerületi közgyűlésen döntöttek egy protestáns nőnevelde felállításáról is. Bár évek óta ütköztek az érvek és ellenérvek a tanítóképzővel kapcsolatban, a döntés mégis meglepetést okozott az egyházkerületben. A határozat kellően elő nem készített voltát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a *Dunántúli Protestáns Közlöny* 1890. augusztus 21-i száma még a két héttel később esedékes beiratkozásról tudósít a főiskola három képzési szintjére. Tehát a teológia és a főgimnázium mellett a tanítóképzőbe is. A képzőt megszüntető döntés indoklása később sem jelent meg a közlönyben.

Az egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve mutatja meg a döntés hátterét:

„Elhatározza a közgyűlés, hogy azon célból, hogy főgymnasiumát és theológiai akadémiáját kellő színvonalra emelhesse, a még hiányzó tényezőkkel megszilárdíthassa és főgymnasiumát a kerület erkölcsi niveaujának megfelelően önerejéből tarthassa fenn, a tanítóképző intézetet (...) megszünteti és az eddig arra fordított anyagi erőt a fönnt nevezett két intézet fenntartására, gyarapítására, kellő színvonalra emelésére fordítja.” (Idézi: Kis 1896. 300)

A határozatból egyértelműen látszik, hogy a döntést kizárólag anyagi megfontolások indokolták. Az egyházkerület vezetése túl drágának tartotta a tanítóképzés fenntartását, amely forrásokat vont el a teológiától és a főgimnáziumtól. Ráadásul egyre sürgetőbb feladatként jelentkezett a felsőbb fokú nőnevelés kérdésének megoldása is. A kedélyek azonban nem nyugodtak. Két hónappal később, október 23-án jelent meg a Dunántúli Protestáns Közlönyben Rácz István kerczai lelkész írása, amelyben vitatja a döntést:

„A tanítóképezde érdeke össze van nőve az egyház érdekével, annak szükségességét minden gyülekezet közvetlenül érzi.” (Révész 1890. 328)

Nehezményezte a döntéssel kapcsolatos előzetes egyeztetés elmaradását, sérelmezte, hogy még az egyházmegyék sem értesültek a tervezett változtatásról:

„[H]a a segédlelkészek fizetésére, a papi özvegyek szalmájára [...] vonatkozó indítványok véleményadás végett beküldetnek az egyházmegyékhez, [...] ily nagyfotosságú indítvány, mint főiskolánk egy lényeges részének eltörlése vagy megtartása szintén közöltessék az egyházmegyékkel.”

A tanítóképző megszüntetéséről is utólagos ellenvéleményt nyilvánított:

„A meglévő tanítóképezdét, amire szükségünk van, egy kis áldozatkészséggel sokkal könnyebb kijavítani, hiányait pótolni, mint semmiből előteremteni pl. a nőneveldét, melyre égető szükségünk nincs.”

A döntés azonban már megszületett, a református tanítóképző 1890 nyarán végleg bezárt.

A Pápai Református Nőnevelő Intézet tanítónőképzője

Az első nőnevelő intézetek a reformkor végén kezdték meg működésüket Magyarországon. Karacs Teréz 1846-ban Miskolcon, Teleki Blanka ugyanebben az évben Pesten indított nőnevelő intézetet. Az 1860-as években országszerte elterjedt ez az iskolatípus. Néhány évvel később megjelentek az első tanítónőképző intézetek is. Az első 1856-ban Pesten az angolkisasszonyok zárdájában indult el, majd 1857-ben Szatmárnémetiben, 1858-ban Nagyváradon, 1860-ban Kassán indult el ilyen képzés.

A tanítónőképzésnek az 1868. évi népoktatási törvény adott nagy lendületet. A törvény szerint a tankötelezettség fiúkra és lányokra egységesen vonatkozott. Bár a tanítás anyaga egységes volt, a két nem elkülönítését szükségesnek látták az oktatási folyamatban. A törvény megjelenését követően Budán 1869-ben, Kolozsváron 1870-ben, Pozsonyban és Szabadkán 1871-ben nyílt meg tanítónőképző. Az 1875/76-os tanévben országszerte már 12 működött belőlük, amelyek kétharmada felekezeti fenntartású volt.

Mivel ez az iskolatípus egyre népszerűbbé vált, a református egyház is elindította a maga iskoláit. A Tatai Református Egyházmegye 1887. októberi közgyűlésén az a döntés született, hogy az egyházkerületi közgyűlés elé terjesztik egy nőnevelő intézet felállításának tervét. A kerületi közgyűlés 1888 szeptemberében tárgyalta meg az indítványt, és egy előkészítő bizottságot hívott életre. (Nádasdy 1988. 19)

A bizottság munkája nyomán a Dunántúli Református Egyházkerület 1889. szeptemberi közgyűlésén határozatot fogadott el egy protestáns nőnevelde felállításáról. Első lépésként egy leányintemátust terveztek elindítani. Az elhatározást azonban nem követték tettek. Öt év várakozás után 1894-ben ismét előkerült a terv, és arról határoztak, hogy a tervezett intézmény helye Komáromban lesz. Nem várt akadály akadályozta azonban a megvalósítást, hiszen a kiszemelt épületben időközben elemi népiskolát indított a város, így nem volt helye a tervezett intézménynek. (Trócsányi 1981. 346)

Eközben Pápán az egyházmegye, a kerület támogatásával elindította a nőnevelő intézet szervezését. Miután Pápán megkezdte működését az intézet, a komáromi helyszín lekerült a napirendről. A tanítóképző bezárását követően megkezdődtek a nőnevelő intézet előkészítő munkálatai. 1894 szeptemberében nyílt meg a leányintemátus 20 növendékkal. Ebből alakult ki a Nátus, amely elemi iskolából, polgári iskolából és négy évfolyamos tanítónőképzőből állt. A

következő években folyamatosan nőtt a növendékek száma. A tanítónőképző első évfolyama 1902-ben indult el, Ez volt a református egyházban a második tanítónőképző intézet. (Nádasdy 1988) A két évfolyamosra tervezett képzés 42 fővel indult, és 46 éven keresztül, az 1948-as államosításig 1137 tanítónői oklevelet adott ki. 1909-től gyakorló iskola is segítette a képzést. Az intézmény népszerűségét jól mutatja, hogy a Nátusnak 1910-ben 105 bentlakó növendéke volt, a polgári iskolába 168 tanuló járt, a tanítóképzőnek 90 diákja volt.

Református tanítóképzés Komáromban

Miután a csehszlovák kormány nem engedte szolgálatot teljesíteni azokat a lelkészeket és tanítókat, akik Magyarországon szereztek meg oklevelüket, szükségesnek látszott egy teológia és egy tanítóképző elindítása. (Peres 1995) Annál is inkább, mert 1920 után a Felvidék református gyülekezeteiben évről évre nagyobb gondot okozott a magyar lelkészek és tanítók hiánya. A csehszlovák állam megszüntette a magyar tanítóképzőket, és szlovák nyelvűekkel helyettesítette őket.

Az évek során fokozódó tanítóhiány egyre sürgetőbbé tette a tanítóképző megszervezését. A Konvent már az 1922-es pozsonyi ülésén kimondta a képzés beindításának szükségességét, és helyszínéül Komáromot jelölte ki. A következő években Érsekújvár, Rimaszombat, majd Léva és Losonc gyülekezetei is jelezték, hogy szívesen adnának otthont a tervezett intézetnek.

Jelentkező tehát bőven akadt, mégis 1935-ig kellett várni az oktatás beindítására. Ennek fő oka az volt, hogy a csehszlovák állam nem támogatta a tervezett magyar nyelvű képzést. Így a meglévő anyagi források csak egy intézmény, a teológia elindítását tették lehetővé. A konvent kifejezte azt a szándékot, hogy amint arra lehetőség adódik, a tanítóképzőt is elindítják. (Peres 1995/II.3) Új lendületet akkor vett a szervezési folyamat, amikor 1932-ben a Konvent felhívására vállalták a gyülekezetek, hogy minden felvidéki magyar református évi 50 fillérrel támogatja a tanítóképző felállítását. (Lévai 1998. 65)

A felvidéki magyar református tanítóképzés tehát másfél évtizedes előkészület után 1935-ben indulhatott el. A történelem fintora, hogy működése feleannyi ideig sem tartott, mint az előkészület. Az intézmény állami elismerésére 1937-ig kellett várni, addig anélkül folyt az oktatás. Mindössze másfél évvel a hivatalos állami elismerés után az első bécsi döntés értelmében a képzésnek

helyet adó Komárom városa is visszakerült az anyaországhoz, így az intézmény létrehozását szükségessé tevő kényszerhelyzet megszűnt. A vallás- és közoktatási minisztérium elismerte ugyan az alapítók erőfeszítéseit, de javasolta az egyetemes konvent elnöksége számára az intézmény azonnali bezárását, és a hallgatók áthelyezését a többi magyarországi református tanítóképzőkbe. (Lévai 1998. 72) A hivatalos indoklás szerint a komáromi koedukált tanítóképzés nem illeszkedett a magyar közoktatás rendszerébe.

Csehszlovákiában az 1930/31-es tanévtől kezdve középfokú pedagógiai akadémiák működtek, amelyek 1939 nyaráig álltak fenn. (Balla István közlése) Ezt a képzési formát nem tudták integrálni a magyar közoktatási rendszerbe. A központi állásfoglalást követően a következő években megtörtént a tanítóképző folyamatos leépítése. 1939-ben már nem indult új évfolyam. Azok maradhattak 1942-ig, az intézmény végleges bezárásáig, akik itt kezdték meg tanulmányukat. Ugyan a konvent közbenjárására 5000 pengő államsegélyt folyósított a fenntartó minisztérium 1942-ben, de ez volt az egyedüli alkalom, amikor állami támogatást kapott a visszacsatolás után az intézmény. Az intézet igazgató tanácsa még megkísérelte megmenteni a képzést, javasolta a férfi tanítóképzővé való átalakítást, de erre nem került sor. Az 1942/43-as tanévben még líceumként működhetett az intézmény, de 1943-ban a líceum is bezárt.

Csehszlovákia egyetlen magyar nyelvű református tanítóképzőjének története jól jellemzi a felvidéki magyar reformátusság nehéz helyzetét a két világháború közötti időszakban.

Összegzés

A Dunántúli Református Egyházkerületben először 1876-ban Pápán indult el a református tanítóképzés a Református Kollégium keretein belül. Az egyházkerület igyekezett sokoldalú képzést adni, ezért indította újra 1861-ben az 1853-ban ideiglenesen felfüggesztett jogakadémiát is. Mind a jogász, mind pedig a tanítóképzés területén szembesülni kellett a megnövekedett állami követelményekkel. A képzési időt központilag négyévesre emelték, előírták két alapvizsga, valamint a tanulmányok végén jogtudományi vagy államtudományi államvizsga letételét. A vallás és közoktatásügyi miniszter 1880 júliusában felhívást intézett a történelmi egyházak vezetőihez, hogy csökkentsék a felekezeti jogakadémiák számát, tegyék lehetővé azok összevonását vagy megszüntetését.

A fenntartási költségek kigazdálkodása akkor vált kilátástalanná, amikor 1883-ban elfogadta a parlament a középiskolai reformjavaslatot. Világossá vált, hogy az egyházkerület nem képes ekkora intézményrendszert fenntartani. Mivel a lelkészképzés bázisául szolgáló főgimnázium fenntartása minden más intézménnyel szemben elsőbbséget élvezett, először a jogakadémiát számolták fel, majd a tanítóképző bezárása következett.

Általánosságban elmondható, hogy a működési nehézségek legfőbb oka a pénzhiány volt. Az egyházkerület talán erőn felül is ragaszkodott a jogász és tanítóképzéshez, de nem bírta a képzéssel járó infrastrukturális és személyi kiadásokat fedezni. A tanítóképzés 15 éve során állandó problémát okozott a nagyfokú lemorzsolódás, amely később, a saját internátussal rendelkező tanítónőképzőben szinte egyáltalán nem volt jellemző. Így az internátus hiánya bizonyult a másik olyan tényezőnek, amely lehetetlenné tette az intézet gazdaságos működését.

A kerületben három református tanítóképző működött rövidebb-hosszabb ideig. Ezek közül kettő Pápan, egy pedig Komáromban. Mindhárom esetben megfigyelhető, hogy a képzésről meghozott döntés után jelentős időnek kellett még eltelnie az oktatás beindításáig. Azt, hogy ennek a gondos és alapos előkészítő munkálatok, vagy éppen a képzés feltételeinek hiánya volt az oka, az további kutatásokat igénylő kérdés.

Önmagában is nagy eredmény, hogy a Dunántúlon szórványhelyzetben lévő reformátusok 1876 és 1948 között három tanítóképzőt is elindítottak. A komáromi képzés beiskolázási területe kiterjedt az egész Felvidékre. Csakúgy, mint Pápa, Komárom is a környékbeli reformátusság központjának számított. Bár a körülmények változásai és a történelem viharai elsodorták mindhárom intézetet, és az egyházkerületben 1948 után nem indult el újra a felekezeti tanítóképzés, de Debrecen és Nagykőrös átvette a stafétát a 20. század utolsó évtizedében. Más történelmi helyzetben, megváltozott viszonyok között, de a küldetése ugyanaz a mai református tanítóképzőknek is: keresztyén pedagógusokat nevelni. A Pápai Kollégium jelmondatával szólva: „Istennek, hazának, tudománynak.”

IRODALOM

- BALLAGI Mór, szerk. (1860–1888): *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*.
- ENDREI J. Rózsa (1890): A felsőbb leánynevelő-intézet kérdéséhez I-II. *Dunántúli Protestáns Lap* 1. évf. 10–11. szám 149–153, 159–171.
- KIS Ernő (1896): *A Dunántúli Ev. Ref. Egyházkerület Pápai Főiskolájának története 1531–1895*, Pápa
- LÉVAI Attila (1998): *A közép és felsőoktatás helyzete a Szlovákiai Református Egyházban 1918–1948 között* (kézirat).
- MÉSZÁROS István – NÉMETH András – PUKÁNSZKY Béla (1999): *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe* Osiris, Bp.
- NÁDASDY Lajos (1988): *Fejezetek a Pápai Református Nőnevelő Intézet történetéből*, Pápa
- PERES Imre (1995): A Losonci Teológiai Szeminárium története I–X. *Kálvinista Szemle* 66. évf. II 3. XII. 3.
- RÉVÉSZ Kálmán, szerk. (1890): *Dunántúli Protestáns Lap*.
- SOMOGYI Antal (1876): Felekezeti népiskoláink, s a népiskolai közügyekről. BALLAGI Mór (szerk.): *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1111–1114.
- SZAKÁL János (1934): *A magyar tanítóképzés története*, Bp.
- SZÍVÓS Andrea: *Adalékok a magyarországi nőnevelés és női művelődés történetéhez*.
<http://vmek.oszk.hu/01800/01887/html/ezersz15.htm> (2016.05.06.)
- TRÓCSÁNYI Zsolt, szerk. (1981): *A Pápai Kollégium története*. Tankönyvkiadó, Bp.